

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

MATICA SRPSKA
SOCIAL SCIENCES QUARTERLY

Покренут 1950. године
До 10. свеске (1955) под називом *Научни зборник*, серија друштвених наука,
од 11. свеске (1956) – *Зборник за друштвене науке*, а од 76. свеске (1984)
под данашњим називом

ГЛАВНИ УРЕДНИЦИ

Др Милош Јовановић (1950) • Живојин Бошков (1951–1952) • Рајко Николић (1953–1965) •
Академик Славко Гавриловић (1966–1969) • Др Александар Магарашевић (1970–1973) •
Др Младен Стојанов (1974–1999) • Др Милован Митровић (2000–2004) •
Академик Часлав Оцић (2005–2016) • Др Рајко Буквић (2017–2019) •
Др Миломир Степић (2020–)

САВЕТ ЧАСОПИСА

Председник Савета
Академик Часлав ОЦИЋ (Београд)

Чланови Савета

Проф. др Масајуки ИВАТА (Токио, Јапан) • Проф. др Александар ЈОКИЋ (Портланд, САД) •
Проф. др Љубомирка КРКЉУШ (Нови Сад) • Проф. др Питер РАДАН (Сиднеј, Аустралија) •
Проф. др Миломир СТЕПИЋ (Београд) • Проф. др Богољуб ШИЈАКОВИЋ (Београд)

183

(3/2022)

УРЕДНИШТВО

Чланови Уредништва

Проф. др Даниела АРСЕНОВИЋ (Нови Сад) • Проф. др Бошко И. БОЈОВИЋ (Париз,
Француска) • Проф. др Милан БРДАР (Београд) • Др Душан ДОСТАНИЋ (Београд) •
Проф. др Костас ДУЗИНАС (Лондон, Велика Британија; Атина, Грчка) • Др Миша
ЂУРКОВИЋ (Београд) • Проф. др Ђорђе ИГЊАТОВИЋ (Београд) • Проф. др Милош КОВИЋ
(Београд) • Академик Милица КОСТИЋ (Подгорица, Црна Гора) • Проф. др Митко
КОТОВЧЕВСКИ (Скопље, Северна Македонија) • Проф. др Јована МИЛУТИНОВИЋ
(Нови Сад) • Проф. др Ђорђе МИТРОВИЋ (Београд) • Проф. др Милован МИТРОВИЋ
(Београд) • Проф. др Дејан МИХАИЛОВИЋ (Мексико Сити, Мексико) • Др Драго ЊЕГОВАН
(Нови Сад) • Др Александра ПАВИЋЕВИЋ (Београд) • Проф. др Јасмина ПЕКИЋ • Проф. др
Ранка ПЕРИЋ РОМИЋ (Бања Лука, Р. Српска, БиХ) • Проф. др ХУАНГ Пинг (Пекинг, Кина) •
Проф. др Бранислав РИСТИВОЈЕВИЋ (Нови Сад) • Проф. др Срђан ШЉУКИЋ (Нови Сад)

Секретар уредништва

Владимир М. НИКОЛИЋ

Главни и одговорни уредник

Проф. др Миломир СТЕПИЋ

Copyright © Матица српска, Нови Сад, 2022

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

183
(3/2022)

НОВИ САД
2022

Илуcтpација на корици
гравира Захарије Орфелина
Човек ишце за сѝолом

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

Андреј Семенов
У ОДБРАНУ ПОЛИТИЧКЕ
ФИЛОЗОФИЈЕ	Андрей Семенов
В ЗАЩИТУ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ФИЛОСОФИИ
347–359	
Марија Велинов и Предраг Крстић
ЕМАНЦИПУЈЕ ЛИ (СА)ЗНАЊЕ?	Marija Velinov and Predrag Krstić
DOES KNOWLEDGE EMANCIPATE?
361–371	
Наташа С. Миловић
ЧОВЕК КРИЗЕ У СВЕТУ
КОРИСНИКА И ОНИХ КОЈИ
„ГОВОРЕ КАО ОРУЂА” –
КА ДОБУ ПРЕЛАЗА	Nataša S. Milović
THE MAN OF CRISIS IN
THE WORLD OF USERS AND
THOSE WHO “SPEAK AS TOOLS” –
TOWARDS THE TRANSITIONAL AGE
373–399	
Часлав Д. Копривица
МАТИЈА НЕНАДОВИЋ КАО
ДЈЕЛАТНИ СВЈЕДОК СРПСКЕ
РЕАЛНЕ РЕИСТОРИЗАЦИЈЕ	Časlav D. Koprivica
MATIJA NENADOVIĆ AS
AN ACTIVE WITNESS OF SERBIAN
REAL RE-HISTORIZATION
401–414	
Наташа Вујисић Живковић
ИДЕЈНИ ОСНОВИ
ИСТОРИЈЕ ПЕДАГОГИЈЕ КАО
НАСТАВНЕ ДИСЦИПЛИНЕ
У СРБИЈИ У 19. ВЕКУ	Nataša Vujisić-Živković
IDEAL FUNDAMENTS OF
THE HISTORY OF EDUCATION
AS TEACHING DISCIPLINES IN
IN SERBIA IN THE 19 TH CENTURY
415–425	

Данило Ковач
СТУДИЈА СЛУЧАЈА КОЈА
УПОРЕЂУЈЕ ИЗБОР ТЕМА У
ДОБРОЈ ПРАКСИ НАСТАВЕ О
ХОЛОКАУСТУ У ЕНГЛЕСКОЈ
И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

427–442

Danilo Kovač
THE SELECTION OF TOPICS IN
GOOD PRACTICE OF TEACHING
THE HOLOCAUST IN ENGLAND
AND REPUBLICA SRPSKA.
A CASE STUDY

Милена Цвјетковић
УТИЦАЈ МОТИВАЦИЈЕ И
ЗАДОВОЉСТВА ПОСЛОМ НА
ПЕРФОРМАНСЕ ЗАПОСЛЕНИХ

443–457

Milena Cvjetković
THE INFLUENCE OF MOTIVATION
AND JOB SATISFACTION ON
EMPLOYEE PERFORMANCE

Невена Јоловић, Ивана Јоловић и
Стефан Здравковић
АНАЛИЗА БАНКАРСКИХ
ПЕРФОРМАНСИ И
ИДЕНТИФИКАЦИЈА КЉУЧНИХ
ДЕТЕРМИНАНТИ ЗАДОВОЉСТВА
КОРИСНИКА ЕЛЕКТРОНСКОГ
БАНКАРСТВА – *BALANCED
SCORECARD* ПРИСТУП

459–476

Nevena Jolović, Ivana Jolović and
Stefan Zdravković
BANK PERFORMANCE
ANALYSIS AND IDENTIFICATION
OF KEY DETERMINANTS
OF ELECTRONIC BANKING
CUSTOMER SATISFACTION –
BALANCED SCORECARD
APPROACH

Татјана Љ. Јовановић
ДЕСТРУКТИВНЕ РЕФЛЕКСИЈЕ
ЗАКОНОДАВНОГ ОКВИРА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ЗАРАДЕ
ЗАПОСЛЕНИХ ЛИЦА У
ПРИВАТНОМ СЕКТОРУ КАО
НАГРАДА ОДАНОСТИ ПРИВРЕДИ
У КРИЗИ ИЗАЗВАНОЈ
ПАНДЕМИЈОМ ВИРУСА
SARS-CoV-2

477–491

Tatjana Lj. Jovanović
DESTRUCTIVE REFLECTIONS OF
THE LEGISLATIVE FRAMEWORK
OF THE REPUBLIC OF SERBIA ON
THE WAGES OF PRIVATE SECTOR
EMPLOYEES AS A REWARD
TO THEIR DEVOTION TO
THE ECONOMY IN CRISIS CAUSED
BY THE SARS-CoV-2 VIRUS
PANDEMIC

ОСВРТ / REVIEW ESSAY

Букашин Марић
ПОВРАТАК РЕВОЛУЦИЈЕ
(Enzo Traverso, *Revolution. An Intellectual History*. Verso, London – New York 2021,
pp. 480) [Енцо Траверсо, *Револуција. Интелектуална историја*.
Verso, Лондон–Њујорк 2021, 480 стр.]

491–495

ПРИКАЗ / BOOK REVIEW

Рајко Буквић
РЕЧНИК КАРТОГРАФСКИХ ПОЈМОВА – ПИОНИРСКО ДЕЛО
У СРПСКОЈ КАРТОГРАФИЈИ
(Мирчета Вемић, *Речник картографских појмова*,
Међународно удружење „Стил”, Београд 2021, 573 стр.)
497–500

ХРОНИКА / CHRONICLE

Душанка Марковић
ДОБРЕ НАМЕРЕ, ФУТУРИСТИЧКЕ ВИЗИЈЕ И САМОПРЕГАЛАЧКИ ТРУД
Приказ изложбе *Мусџре галске*, ауторке Дејане Оцић
и дизајнерке Александре Милић
501–505

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
507–510

UDC 316.423.6
UDC 001.101
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2283361V>
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

ЕМАНЦИПУЈЕ ЛИ (СА)ЗНАЊЕ?

МАРИЈА ВЕЛИНОВ
marija.velinov@instifdt.bg.ac.rs

ПРЕДРАГ КРСТИЋ
krstic@instifdt.bg.ac.rs

Универзитет у Београду
Институт за филозофију и друштвену теорију
Краљице Наталије 45, Београд, Србија

САЖЕТАК: Рад проблематизује саморазумљивост позитивно окарактерисаног односа еманципације са једне стране и (са)знања са друге. Аутори указују на макар једнако убедљиву противтрадицију оспоравања еманципаторског потенцијала знања – коју излажу у два засебна дела чланка. Први део посвећен је историјским представама знања као опасног, деструктивног, унесрећујућег. Уколико је циљ срећа, благостање или спокојство, управо би од знања ваљало одустати. Други део рада у питање доводи претпоставку еманципације као последице сазнања нужности. Ослобођење је ту поистовећено са прихватањем закона и својевољним подређивањем њима. Потом се елаборира и фронтални напад на саму идеју еманципације постмодернистичких филозофа који су, рефлектујући наводну тоталитарну „фаталност” пројеката еманципације, осудили сваку колективну „вољу за еманципацијом”, склону да елиминише неслагања или редукује разноликост. Аутори у закључку указују на савременост самог питања о статусу традиционално схваћеног знања и сигнализирају могућности његовог лика који би био ослобођен и „ослободилачке” функције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: еманципација, слобода, знање, незнање, воља за знањем/истином

Знање ослобађа. Било да је реч о сазнању стања ствари ван нас, о упознавању такозваног спољњег света, или, можда још и чешће, о познавању

нас самих – од делфског начела *gnothi seauton*, преко хришћанских пракси исповедања, све до савремених сугестија о пожељности или чак неопходности откривања и исказивања истина о себи – као својеврсна историјска константа важи темељно уверење да је знање не само сâмо по себи већ и по нас добро, да нам омогућава слободу. У тој традицији мишљења незнању се не придаје никакав или се придаје само функционално одређен простор с обзиром на пожељност знања – било као линеарном противпојму, било као нужном ступњу, али ипак само ступњу, у сазнавању које ће дефинитивно и неповратно привести коначном знању. Та доминантна традиција својеврсна је тактичка дијалектика увек асиметрично постављеног знања и незнања и јамачно креће већ од Сократовог (Σωκράτης) изједначавања знања са врлином а незнања са пороком [Platon 1968], а, по обичају, Аристотел (Αριστοτέλης) ће јој дати репрезентативну формулацију. „Јер, као што рекосмо, сви почињу од чуђења да ли је нешто заиста такво, [...], али треба завршити у противности и – према пословици – у бољему [...]” [Аристотел 1985: 982 б 11–19]. Знати „нешто” је пословично „боље” него не знати, а зачуђеност у неразумевању нечега улази у функцију оног „сунца истине” [Platon 1979: 148e–149a; Platon 2017: 508b–509a] које би да апроприра незнање као још-не-знање, као нужан али непријатни основ оног супротног и бољег. Можда најпознатија, у синтагму „учено незнање” сажета лозинка оваквог разумевања статуса знања и незнања, представљена је истоименим делом Николе Кузанског [Nicolaus Cusanus 2007].

Наизглед саморазумљива претпоставка која инвестира у „ослободилачки” карактер сазнања, односно обрачун трошкова редуције знања на његову еманципаторску концепцију – или његову еманципаторску инструментализацију – превасходни је садржај овог рада. Довођење у питање истине рефрена да „знање ослобађа”, који подразумева да је оно некако аутоматски благотворно, ваљало би отпочети једним суочавањем са њему супротстављеним а у доброј мери потиснутим упозорењем, упозорењем које подједнако истрајно кроз историју мишљења указује да сазнање чини управо супротно: да поробљава, да представља муку, терет, а сва је прилика да води и непожељним моралним и друштвеним последицама.

НАГОВОР НА НЕЗНАЊЕ

Постоји, наиме, једна традиција оспоравања пожељности знања – и кардиналног заговарања незнања. Та традиција је проистекла из увида у деструктивност знања: оно унесрећује, отежава живот, баца у депресију, води губитку поузданог ослонца и дезоријентацији. Незнање је, насупротив томе, и благотворно и „блажено”. Једна разборита и, такорећи, искуствена опомена Старог завета вели да, пошто је срце видело „много мудрости и знања” и претекло их све, ваља признати да је познање свакојаким ствари „мука духу”, и закључити: „Јер гдје је много мудрости, много је бриге, и ко умножава знање, умножава муку” [Књига проповедникова 1: 16–18].

Имајући у виду савремене му ауторитете, Хераклит (Ἡράκλειτος) примећује да многозналаштво или свезналаштво не учи памети [Diels 1983: 153, фрагмент 40], а сличну опомену проналазимо и код стоика – иначе узорно склоних да управо сазнање, признање и мирење с нужношћу сматрају еманципацијом душе. Али иако, према чувеној Сенекиној (Lucius Annaeus Seneca) изрици, зналца судбине судбина и води, а оног који је не прихвата вуче [Seneca 2009: 107,11], онај који граби превише знања и сам се излаже злехудој судбини и радије се сагледава као глуп или незналица: читајући много дела великог броја аутора о разноврсним темама, не ослобађамо се, већ испољавамо несталност, немир и деконцентрисаност – све саме карактеристике *stultusa*.¹ *Stultus* већ има довољно, можда и превише „знања”, али компулзивно тежи ка новом знању и ка све више знања. Таква „необузdana воља за знањем и за све више знања” [Habermas 1988: 248] карактеристика је несталне и узнемирене, а никако не слободне душе.

На узалудност и непожељност знања указивало се, међутим, и у модерном регистру, опомињући на оне фаустовске моралне и егзистенцијалне опасности распомамљеног науковања, после којих једина делотворна одбрана остаје апстиненција, повратак, одустајање од (само)прождируће спирале сазнавања. У трећој књизи *Одбране Рејмона Себона* Мишел де Монтењ (Michael de Montaigne) 1576. године приказује испразност и неутемељеност знања које филозофи мукотрпно стичу и бескорисност и узалудност противречних учења која исповедају. Монтењу се чини очитим да учење не доприноси ни здрављу, ни срећи, ни благостању филозофа. Насупрот томе, незнање је неупоредиво упутније од филозофије, ако је до досезања оног мира и спокоја ума које и сами филозофи призивају. Истинска мудрост лежи у коначном признању незнања, признаје Монтењ. Штавише, и филозофи то понекад знају, али „кривотворе своје право мишљење и закључке, не би ли их прилагодили јавној употреби”: „Не желе одмах да признају незнање и слабост људског разума да не би плашили децу; али нам га откривају довољно под видом конфузне и непоуздане науке” [Montaigne 1959: 51]. Нашем разум(евањ)у и нашим конструисаним логичким системима измиче сазнање икакве извесности. Извесност се проналази тек у божјој објави. Стога, молећи природу да једнога дана отвори своја недра и припреми нам очи за откровење, Монтењ кличе и зариче се: „О Боже! Какве грешке, какве заблуде ћемо пронаћи у нашој јадној науци! У заблуди сам ако мислим да је наука иједну ствар схватила исправно – остаћу у незнању свега осим свог незнања” [Montaigne 1959: 40].

Нововековна потрага за неоспоривим ослонцем знања и методом сазнавања нашла је тако већ на свом почетку прибежиште у оном њему управо супротстављеном. „Вечна мудрост” нас је оставила у „срећном

¹ Појам *stultitia*, грубо преведен као глупост [Seneca 2009: 52,2], на први поглед делује као недостатак знања. Реч је ипак о својеврсној узнемирености душе [Seneca 2007: 115], о несталности и незадовољству [Seneca 2009: 52,2]. *Stultitia* представља стање подложности сваком ветру, несабране отворености према свету, неспокојства и незадовољства, одсуства циља и сталних промена мишљења [Stultitia 2009: 32,2].

незнању”, а онда смо предузели „охоле напоре” да изађемо из ње и платили цену у монети „луксуза, распуштености и ропства”, одазива се на мање индивидуалистички и историчнији начин од Монтења безмало два века касније Жан-Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau). Нисмо предодређени да се бавимо „узалудним истраживањима” и најбоље што можемо да учинимо је да одустанемо од таштог и ништавног људског знања: „Народи, схватите већ једном да је природа хтела да нас поштеди науке, као што мајка отима из руку детета опасно оружје; да су све тајне које вам скрива заправо зла од којих вас штити, и да тешкоћа са којом учите није њено најмање добротинство. Људи су покварени, а били би још гори да су имали ту несрећу да се роде учени” [Ruso 1993: 196]. Ученост и таленат су понизили, потиснули и искоренили врлину: напредак наука и уметности нимало није увећао „праву срећу” – само је искварио морал. Мит о преимућствима наука и уметности само је хвала оних списа „из којих се шири морална поквареност нашег века”, па нам уместо да расуђујемо, ваља „подићи руке ка небу и са горчином у срцу узвикнути: Свемоћни Боже, ти који духове држиш у својим рукама, ослободи нас од просвећености и кобних уметности наших отаца и врати нам незнање, невиност и сиромаштво, једина добра која могу да нас учине срећним и која су вредна у твојим очима” [Ruso 1993: 203–204].

Можда знање и није, такорећи, нужна, евидентна и непосредна препрека срећи; можда се Бог и не мора молити да нам затаји покоје или све сазнање; али нешто парадоксално као да пребива у самој оној фетишизацији знања које се издаје за благодет. У срцу одвијања прождрљивог модела сазнавања изгледа да пребива једна органска, једна гастро-аналогичка. Тако Лав Шестов (Лев Исаакович Шестов), у својој зналачкој критици (окова) знања у име живота, у име „слободе незнања”, најзад отворено казује да је фигура сазнаваоца недоследно устројена на један преживарско-хомеостатички начин, налик вазда незаситом говеду које би ипак да се засити. „Филозофи величају спокојство – *aequanimitas* – као највиши и најдостојнији циљ нашега постојања; мисли се на душевно спокојство и мир – али у том случају би нам идеал биле животиње које у том смислу и не желе ништа друго осим таквог мира. Погледајте овцу или краву које пасу – оне се не сећају прошлости, не размишљају о будућности и сасвим живе у садашњости која их, ако има добре паше, сасвим задовољава” [Šestov 1990: 24].

ГРАНИЦЕ СЛОБОДЕ

С друге стране, претензија сазнавања да еманципује, еманципаторски потенцијал сазнања уопште, може се епистемички и морално(-политички) довести у питање и без уточишта, без наговора на незнање. Ова стратегија оспоравања усредсређује се на денатурализовање саме тобож саморазумљиве лозинке да сазнање ослобађа. „*Sapere aude*. Ако знате нешто чију рационалну нужност разумете – не можете остати рационални и желети да буде другачије. Јер желети да нешто буде другачије него

што мора бити – с обзиром на премису да нужности владају светом – значи бити *pro tanto* или неук или ирационалан” [Berlin 2002: 188–189]. Тако Исаија Берлин (Isaiah Berlin) критикује још кантовско разумевање слободe, према којем се она састоји једино у „коришћењу критичког разума”. Слобода се овде види као вољно прихватање оних правила које смо разумели, наставши да су саобразна нужности ствари. „Разумети зашто ствари морају бити какве морају значи желети да буду такве. Знање ослобађа, не нудећи нам више отворених могућности међу којима можемо да бирамо, већ поштеђујући нас фрустрације да тежимо немогућем” [Berlin 2002: 190].

Берлин такво разумевање еманципације путем сазнања нужности сматра оним „метафизичким језгром рационализма” које садржи представу појма слободe као „самоусмеравања и самоконтроле”, а не као „поља без препрека, вакуума у којем ме ништа не омета” [Berlin 2002: 190]. А они видови те доктрине који се односе на друштво у целини језгро су различитих и чак супротстављених „националистичких, комунистичких, ауторитарних и тоталитарних теорија нашег времена” [Berlin 2002: 191]. Рационалистичка теорија сазнања тако се претаче у рационалистичку теорију политике која увек прећутно подразумева да постоји само један исправан начин живота, којем се мудри приклањају спонтано, а они други, незрели и необразовани, до јасне визије „истине која ослобађа” морају да се „вуку свим друштвеним средствима којима располажу мудри” [Berlin 2002: 197]. Рационалистичка аргументација, која полази од претпоставке да постоји само једно право решење, прешла је необичан пут „од етичке доктрине о индивидуалној одговорности и самоусавршавању појединца до ауторитарне државе у којој се појединци потчињавају директивама елите платонских ратника” [Berlin 2002: 198]. Берлин стога сугерише да ваља посумњати у истинитост премиса на којима почива закључак који је поистоветио такав деспотизам са слободом: „Да ли је могуће да су Сократ и творци средишње западне традиције у етици и политици који су га следили више од два миленијума погрешили, да врлина није знање, а да слобода није истоветна ни са врлином ни са знањем?” [Berlin 2002: 200].

Могуће је, уверен је и уверава Берлин. Сазнање, схваћено као сазнање нужности, еманципује (једино) од одговорности. Сазнати законе универзума, принципе развоја, циљеве стварања, ступеве идеје, успоне и падове цивилизација, значи „поистоветити се с тим, схвати своје јединство с тим, јер, што год да чините, не можете умаћи законима којима подлежете, какви год они били, ’механицистички’, ’виталистички’, узрочни, сврховити, наметнути, трансцендентни, иманентни или оним непребројним неопипљивим нитима везани за прошлост” [Berlin 2002: 130]. Слободу јемчи сазнање и верност „традицији, крви, класи или људској природи, напретку или човечанству; *Zeitgeist*-у или социјалној структури, историјским законитостима или истинским циљевима живота”; свеједно, увек је „борбени поклич био суштински исти: предмет сазнања и методе открића често су се жестоко супротстављале, али да је стварност сазнатљива и да знање и једино знање ослобађа, а апсолутно знање ослобађа апсолутно

– то је заједничко многим учењима које су тако велики и вредан део западне цивилизације” [Berlin 2002: 130]. У свима њима разумети значи објаснити, а објаснити значи оправдати.

Индивидуална слобода, с њом и одговорност, само је варка, сведочанство таштине, неспособност да се суочи са истином да заправо нема избора, да су веће целине одговорне уместо нас, закључује Берлин своју реконструкцију (само)поробљивања знањем под видом ослобађања. Такво резонување је само добродошло олакшање да се управо збаци и бреме слободе и бреме одговорности – „и то не неким неплеменитим чином предаје, већ смелошћу да се хладне главе појме ствари какве морају бити: На тај начин историју сводимо на неку врсту физике: осуђивати Џингис Кана и Хитлера исто је као осуђивати галаксију или гама-зраке” [Berlin 2002: 130–131].

ОДГОВОР ОД ЕМАНЦИПАЦИЈЕ

Преостало је још да се делегитимише не само повлашћени статус овог или оног знања, него и еманципације која инфицира и предодређује читаву (његову) рационалност. Филозофска постмодерна ће предузети такав фронтални напад. У заоштреној варијанти, постмодернистички филозофи, рефлектујући про-извођења пројеката еманципације у тоталитарне режиме, осудиће сваку колективну „вољу за еманципацијом”, склону да елиминише неслагања или редукује разноликост.

Могло би се рећи да Мишел Фуко (Michel Foucault) отвара фронт против великих легитимацијских прича и „глобализујућих” дискурса свих врста, а са њима и против сваког захтева или усмеравања да се говори у име јединственог и свеобухватног „научног” погледа на свет [Foucault 1980a; Foucault 1980b]. Највише чему се можемо надати су регионалне нарације и локална „знања”, ограничена на пролазне друштвене праксе. Фуко је, наиме, макар извесно време, наступао скупа с Ничеом (Friedrich Nietzsche), сматрајући сваки захтев за знањем захтевом за моћи: расправе у наукама сукоби су моћи или – „воље за истином”.

Воља за истином врши својеврсни притисак на различите дисциплине или их присиљава да своје налазе траже и/или прилагоде „дискурсу истине”. Да би нешто уопште постало пракса, потребно је да има своје оправдање – потребан је одређени режим рационалности као гарант да је оно што чинимо управо оно што треба чинити, да су наше праксе, штавише, уписане у поље саморазумљивости. Модерни и савремени научни дискурси медицине, психологије, криминологије – овлашћени да врше поделу на истинито и лажно – легитимишу институционалне праксе и њихове норме (болест, азил, затвор). Норма, закон, стиче ауторитет тек уколико потврди своју везу са већ присутним дискурсом истине – наиме, са оним дискурсом који у датом тренутку има моћ над поделом на истинито и лажно. Али у самој тој стратешкој вољи, тој жељи да проналазимо истине о неким предметима, подругливо је скривена сама моћ [Foucault 1980b; cf. Habermas 1988: 243].

Сваки облик моћи распростире се кроз читаво друштвено тело – институционални центри њеног спровођења су затвори, школе, касарне, породица... [Fuko i Čomski 2011: 57–58] – а инструменти дисциплинског облика власти су хијерархијски надзор, нормирајућа санкција и, према Фукоовом мишљењу, најспецифичнији међу њима и кључна техника дисциплинских поступака: поступак испитивања, који је омогућен комбинацијом претходна два. Испитивање је поглед који нормира; оно омогућава класификацију и кажњавање. Приликом испитивања на делу су истовремено манифестација снаге и утврђивање истине. У њему, на најупечатљивији начин постаје видљив однос власти и знања, наиме спрега одређеног облика вршења власти са одређеним обликом конституисања знања: потчињавање оних који су перципирани као објекти и објективизација оних који су потчињени [Фуко 1997; Fuko 2010].

Као последица форми дисциплиновања настају институције у оквиру којих може да се образује позитивно знање: психијатријске клинике, болнице, школе, модерни универзитети, модерни затвори, лабораторије и тако даље. Појам дисциплинарности постао је синоним и за научну поделу рада. У конститутивне чиниоце сваке модерне науке уграђене су праксе стварања дисциплина, настале на идејама мере као средства да се учврсти или поново успостави поредак. Међу њима, поступци истраге и процедуре испитивања конструишу и/или утврђују чињенице и норме. Истрага, испитивање и мера аванзовали су до искључивих епистемолошких инструмената који, прогањајући есеј, контемплацију, медитацију и реторику из свог делокруга, системски одређују шта треба да се установи као знање. То је била основа целокупног позитивног знања које ће се артикулисати у 19. веку и које ће, често насупрот декларацијама, учврстити своју везу са политиком, влашћу, моћи, као њихов непосредни производ, као већ унапред испосредована стратегија моћи, као сама моћ да се одреди, размери, дефинише и под неку класификациону шему подведе све друго и странао [cf. Marinković 2005: 235–248].

Лиотар (Jean-François Lyotard) ће у свом регистру преузети ту тему: спорови око знања које воде истраживачи различитих пракси не могу се решити без насиља с једне или друге стране. Разлог се сада недвосмислено изриче: није доступан никакав општи, никакав мета-дискурс који би посредовао између њих. Моћ је сада заиста свуда: манифестује се већ или управо у ривалским захтевима за истином различитих група и различитих пракси [cf. Rosenau 1992].

У *Послџмодерном сџању* „делегитимисано” постмодерно знање тако зна да „наука игра сопствену игру и да не може да легитимизује друге језичке игре”. То „знање” би сада, без носталгије, без илузије могућег помирења, без чежње за целином и јединством, да сигнализира узмак универзалног метајезика. Оно би да фаворизује „мале приче”, расцепканост, дисензус, агонистику језичких поступака, борбу у смислу несводиве плуралности језичких игара, да „изоштрава нашу осетљивост за разлике и јача нашу способност да подносимо немерљиво”. Оно не би да тражи „оправдање у хомологији стручњака”, већ да се „легитимизује путем паралогије

изумитеља”, да врати нарацију „у дискурсе легитимизовања као што су: отворена систематика, локалност, антиметод” [Liotar 1988a: 66, 67, 21, 98, 7, 99; cf. Lyotard and Thébaud 1985: 19–43]. Постмодерно знање се тако супротставља „вољи за истином која вулгаризује све језике” и подстиче и филозофију да узнемирава господарски дискурс теорије: да пародира разликовање и регулисање истинитог и лажног, уместо да га репродукује, и да се, штавише, упуту ка оној изражајној слободи коју су уметности и покоја наука већ оствариле [Liotar 1988a: 62; Liotar 1988b: 486].

Императивна сугестија је да се одустане од глобалних пројеката и пројектовања, од великих прича модерне, од нарација које позакоњују политичке праксе из некакве идеје која чека остварење, из будућности која треба да се случи и којој ваља то омогућити. Идеје попут слободе, светлости или социјализма могу имати ту моћ јер су универзалне, јер „усмеравају све људске реалитете”. Са Аушвицом је, међутим, експлодирало оно што су најављивале ове обећавајуће слике и разоткрило их у њиховој погубној конструкцији. Прича о искупљењу Адамовог греха љубављу, прича о ослобођењу од незнања и ропства кроз сазнање и егалитаризам, спекулативна хегеловска прича о постварењу универзалне идеје кроз дијалектику стварног, марксистичка прича о еманципацији од изабљивања и отуђења подруштвљавањем рада, капиталистичка прича о еманципацији од сиромаштва техноиндустријским развојем, заправо је на крају једна прича, прича о универзалној слободи, о ослобађању читавог човечанства [Lyotard 1990: 40]. Прича о еманципацији и спекулативна прича структурно су хомологне: различите области знања се окупљају да би се у пројектованој будућности нашао одговор на проблеме савременог друштва, односно све друштвене институције сједињују се у тежњи ка заједничком циљу читавог човечанства, апсолутном знању или универзалној еманципацији.

Епохи делегитимизације и њеном „ужурбаном емпиризму”, сматра Лиотар, припада један другачији однос према, већ ионако перформативним критеријумом употребљивости и исплативости меркантилистички дефинисаном знању. Оно (више) није „остваривање живота духа или еманципације човечанства”, већ „однос између корисника сложене концептуалне и материјалне опреме и оних који користе њихова достигнућа”: „Они не располажу неким метајезиком ни неком метапричом да би формулисали његову сврху и најбољи начин њиховог коришћења. Али располажу *brain stormingom* да би појачали њихове перформансе” [Лиотар 1988a: 87]. Делегитимизација и привилеговање перформативности знања, Лиотару се чини извесним, коначно депатетизују сазнање и указују да можда ваља еманциповати знање и од властитих заблуда и самоуверености.

НАКОН ЕМАНЦИПАЦИЈЕ

Ако се окренемо од слике уверености у еманциповање знањем, ако нађемо да је таква еманципација проблематична већ и са аспекта слободе и одговорности, али и као универзалистичка прича крива за разна

непочинства, ако окренемо питање и питамо се за знање еманциповано од еманципаторских амбиција, још увек претиче проблем шта преостаје од („смисла”, стицања, рецепције) знања лишеног те „ослободилачке” функције? Можда морају тек да се буџетирају трошкови идеје знања и културе сазнавања. У сваком случају, уместо подразумевања и лаконског одговора да свако знање сваког за нешто еманципује, па само знање и не треба еманциповати, прича тек постаје интересантна са обрачунавањем последица поверења у еманципаторску функцију знања. С напором и непрестано изљушћивано из/од објава, оно је задржало њихов ауторитарни статус; свесно неопходности еманциповања од економских, политичких и ма којих других интереса у потрази за истином коју би да саопшти, оно се заслепело за видокруг властитих основа и дејстава.

Тек би једна аутореклесија која би предузела пропитивање саме воље за знањем могла да просуди о њеној не само теоријској, него и моралној (не)одговорности, с обзиром на властите разлоге и последице. Ту запитаност над „многихваљеном” вољом за истином, запитаност која дестабилизује саморазумљиву пожељност знања, отворио је и опрезно (п)оставио савремености Ниче. Он се пита и не одговара; он сугерише отклон али не омогућава закљон; он отвара бездан и с аристократском храброшћу коју „проповеда” неумољиво гледа у њега у настојању да га сачува од и после свих формула и форматирања. „Шта у нама заправо хоће ’истину’? Заиста смо дуго застајкивали пред питањем о узроку те воље, све док – најзад – нисмо потпуно стали пред још суштинскијим питањем. Поставили смо питање о вредности те воље. Претпостављамо да хоћемо истину, али зашто не бисмо радије хтели неистину? И неизвесност? И незнање?” [Nietzsche 1967: 6].

Можда је време да се помиримо са незнањем у погледу природе и статуса знања, да признамо да не знамо шта нас тачно подстиче да остављамо незнање за собом, а још мање где ће нас знање одвести, да су нам мотивације и коначни циљеви воље за знањем недоступни, да је, раскринкан, сишао са (теоријскоисторијске) сцене један поредак „хелиополитике”, како би рекао Дерида (Jacques Derrida): онај безвремени свет светлости који нас окреће према „умском сунцу, према истини”, онај солилоквиј ума и самоће светлости, она традиција конспирације светлости и моћи, теоријске објективности и техничко-политичког власништва, виђења и знања, поседовања и познавања, традиција која је тоталитарно изгонила свако нерасположиво друго „у тлачитељском и светлосном идентитету истог” и која је обележила европску цивилизацију [Дерида 2001: 15–26].

Огањ дневног светла знања, отписује и дописује Мишел Сер (Michel Serres), (пре)дуго нас је обасјавао: мењао је имена, обећавао нове епохе, од Аполона и Бога јединога, Платона и мудрости Соломона, до класичне науке, Луја XIV и просветитељства, али је режим јединственог и безвременог светла увек остајао исти. Ритам смене дана и ноћи вазда је служио за ону једноставну и, према праву ноћи гледано, округлу поделу на „грешку и истину, науку и снове, опскурантизам и прогрес”. Сада, међутим, „краљ Сунце види своје ловорике у пепелу” а знање, уместо да представља

универзално расветљавање, „трепери испод прозрчане тежине честица праšине: Ово је доба локалног сјаја и помрачења, доба светлуцања. Можда сада више волимо хроматизам светла од његовог јединства, његову брзину од његове јасноће?” [Serres 1997: 43].

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Библија или Свећо писмо Сјароја и Новоја завјетја* (1981). Превели Ђура Даничић и Вук Стефановић Караџић. Београд: Британско и инострано библијско друштво.
- Дерида, Жак (2001). *Насиље и мейафизика*. Превео: Сања Тодоровић. Београд: Плато.
- Фуко, Мишел (1997). *Нагзирајти и кажњавајти: насјанак зајвора*. Превела Ана Јовановић. Нови Сад и Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Aristotel (1985). *Metafizika*. Preveo Tomislav Ladan. Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta i Liber.
- Berlin, Isaiah (2002). *Liberty*. Edited by Henry Hardy. Oxford: Oxford University Press.
- Diels, Hermann (1983). *Predsokratovci: fragmenti*. I svezak, preveli Zdeslav Dukati i dr. Zagreb: Naprijed.
- Foucault, Michel (1980a). Two Lectures. In: Colin Gordon (ed.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 78–108.
- Foucault, Michel (1980b). Truth and Power. In: Colin Gordon (ed.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 109–133.
- Fuko, Mišel i Noam Čomski (2011). *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*. Preveo Slobodan Damjanović. Beograd: Karpos.
- Fuko, Mišel (2010). Prašina i oblak. U: Mladen Kozomara (ur.), *Spisi i razgovori*. Preveo Ivan Milenković. Beograd: Fedon, 281–313.
- Habermas, Jürgen (1988/1998). *Filozofski diskurs moderne*. Preveo Igor Bošnjak. Zagreb: Globus.
- Liotar, Žan-Fransoa (1988a). *Postmoderno stanje*. Prevela Frida Filipović. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.
- Liotar, Žan-Fransoa (1988b). Apatija u teoriji. U: Obrad Savić (ur.), *Filozofsko čitanje Frojda*. Prevela Ana Moralić. Beograd: IIC SSOS, 486–498.
- Liotard, Jean-François and Jean-Loup Thébaud (1985). *Just Gaming*. Translated by Wlad Godzich. Manchester: Manchester University Press.
- Liotard, Jean-François (1990). *Postmoderna protumačena djeci*. Prevela Ksenija Jančin. Zagreb: August Cesarec.
- Marinković, Dušan (2005). Nauka kao znanje/moć: od disciplinujuće do diskurzivne prakse. U: Pavle Milenković i Dušan Marinković (ur.), *Mišel Fuko 1926–1984–2004 Hrestomatija*, Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, 243–251.
- Montaigne, Michael de (1959). *In Defence of Raymond Sebond*. Translated by Arthur H. Beattie. New York: Ungar.
- Nicolaus Cusanus (2007). *De docta ignorantia*. Preveli Luka Boršić i Irena Galić. Zagreb: Institut za filozofiju.
- Nietzsche, Friedrich (1967). *Jenseits von Gut und Böse*. Werke: Kritische Gesamtausgabe. Band 6.2. Berlin: Walter de Gruyter.
- Platon (1968). *Protagora / Gorgija*. Preveli Mirjana Drašković i Albin Vilhar, Beograd: Kultura.
- Platon (1979). *Teetet*. Preveo Milivoj Sironić. Zagreb: Naprijed.
- Platon (2017). *Država*. Preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović. Beograd: Dereta.
- Rosenau, Pauline Marie (1992). *Post-Modernism and the Social Sciences*. Princeton: Princeton University Press.
- Ruso, Žan-Žak (1993). Da li je obnova nauka i umetnosti doprinela popravljanju morala. U: *Društveni ugovor / O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Rasprava o naukama i umetnostima*. Preveli Tihomir Marković i dr. Beograd: „Filip Višnjić”, 185–208.

- Seneca, Lucius Annaeus (2007). On The Tranquillity of the Mind. In: J. Davie (ed.), *Seneca, Dialogues and essays*. New York: Oxford University Press, 112–139.
- Seneka, Lucije Enej (2009). *Pisma prijatelju*. Preveli Albin Vilhar i dr. Beograd: Dereta.
- Serres, Michel (1997). *The Troubadour of Knowledge*. Michigan: University of Michigan Press.
- Šestov, Lav Isakovič (1990). *Atina i Jerusalem*. Preveo Mirko Đorđević. Titograd: CID.

REVIEW SCIENTIFIC PAPER

DOES KNOWLEDGE EMANCIPATE?

by

MARIJA VELINOV
marija.velinov@instifdt.bg.ac.rs

PREDRAG KRSTIĆ
krstic@instifdt.bg.ac.rs

University of Belgrade
Institute for Philosophy and Social Theory
Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia

SUMMARY: The paper analyzes and problematizes the self-understanding of the relationship between emancipation or liberation on one hand and knowledge or truth on the other. The authors point to at least an equally convincing counter-tradition of challenging the emancipatory potential of knowledge – which they present in two separate parts of the article. The first part is dedicated to historical notions of knowledge as dangerous, destructive or aggravating. If the goal is happiness, well-being or serenity, knowledge should be given up. The second part of the paper questions the assumption of emancipation as a consequence of knowledge. The basis of this connection lies in the idea of freedom, understood not as the absence of obstacles, but as a field of self-control and direction – for which only knowledge (of necessity) qualifies. This way, knowledge does not liberate by offering different choices, but spares the individuals the frustration of striving for the impossible. Eventually, postmodernist philosophers suggest abandoning the very idea of emancipation, condemning every collective “will to emancipate” as fatal totalitarian project. For their part, they detect, knowledge has always been inextricably linked to and imbued with power relations. Now it has only finally separated itself from the illusions of personal emancipation and social transformation and openly put into service not longer this or that truth, but its own usability, usefulness, profitability and effectiveness. In the conclusion, the authors point out the contemporaneity of the status question of the traditionally understood knowledge and signal the possibilities of its character liberated from the “liberating” function.

KEYWORDS: emancipation, freedom, knowledge, ignorance, will to knowledge/truth